

fiska förändring framträdde också en grupp av bönder som koncentrerade och expanderade sina ägor. Men långt ifrån alla skatte- och kronobönder bör ses som storbönder med stora ekonomiska resurser, självfallet privilegierade i förhållande till de jordlösa, men likväl en heterogen grupp vars demografiska förändring även den var tids- och platsbunden. Väst- och Sydsverige hade till exempel en stark befolkningstillväxt under perioden 1750–1850, medan man snarare talar om en stagnation i Mälardalen. Många adliga familjer lyckades upprätthålla sin ekonomiska och politiska status in i 1900-talets Sverige, men långt ifrån alla. Även i denna grupp skedde betydande förändringar som skapade nya sociala och ekonomiska förutsättningar.

Stärkta argument i form av fördjupande diskussion om förändringar i dessa grupper hade varit av stort värde med tanke på att författaren tar en så tydlig position i frågan. Den gamla regimen bestod bevisligen, men det skedde ändå förändringar av betydelse som bör beaktas och problematiseras.

Invändningarna till trots är resultatet av Bengtssons arbete en läsvärd bok späckad med många exempel ur källmaterialet och en uppsjö av litterära referenser, som möjligen tangerar det anekdotiska, men som även gör boken mer lättillgänglig och attraktiv. Bengtsson visar och argumenterar väl för att Sverige 1750–1917 var ett djupt ojämlikt land, både ekonomiskt och politiskt, där inkomster, förmögenheter och rättigheter var ytterst skevt fördelade. Därutöver lyfter boken även den viktiga aspekten att historieskrivningen får konsekvenser för hur vi förstår och tolkar dagens samhälle.

Uppsala universitet

MAJA LUNDQVIST

Klas Åmark, *Främlingar på tåg: Sverige och Förintelsen* (Stockholm: Kaunitz-Olsson 2021). 254 s.

I sin nya bok *Främlingar på tåg: Sverige och Förintelsen* har Klas Åmark gett sig i kast med en grundlig källkritisk undersökning om vad den svenska samlingsregeringen visste och inte visste om Förintelsen och hur mycket den breda allmänheten fick kunskap om. Minst sagt svårfångade fenomen att försöka utreda.

Titeln anspelar på en berömd Hitchcockfilm, där två främlingars slumpvisa möte på ett tåg får oanade konsekvenser. Det möte Åmark tar avstamp i ägde rum den 20 augusti 1942 på nattåget mellan Warszawa och Berlin. Då kom den svenske diplomaten Göran von Otter i samspråk med en för honom okänd SS-officer vid namn Kurt Gerstein, som berättade, att han med egna ögon sett hur nazisterna gasade ihjäl tusentals judar i förintelselägren

Treblinka utanför Warszawa och Belzec i östra Polen. Gerstein, som dittills försökt kombinera sin kristna tro med nazismens rasideologi, hade chockats av vad han sett och ville att von Otter rapporterade till den svenska regeringen så att uppgifterna kunde spridas vidare till de allierade.

Gerstein var något så ovanligt som en SS-man som drabbats av samvetsqual. Men framför allt var hans berättelse en unik ögonvittnesskildring inifrån lägren av en som själv tillhörde förintelsemaskineriet. Gersteins vittnesmål skulle också komma att återopas i fem krigsförbrytarrättegångar efter kriget. Men då var Gerstein redan död. När den ökände historieförfalskaren Robert Faurisson 1981 ställdes inför rätta för att ha förnekat Förintelsen, kallades von Otter in för att vittna om vad Gerstein berättat för honom i augusti 1942.

Direkt efter mötet med Gerstein ville von Otter rapportera skriftligt till UD. Men Arvid Richert, högste chef på svenska ambassaden i Berlin, uppmanade honom att i stället avlägga muntlig rapport i Stockholm. När von Otter efter kriget tillfrågades härom uppgav han först att stockholmsresan gjordes redan i september 1942, men medgav senare, att han inte kom dit förrän i januari 1943. Hans kontakt där var Staffan Söderblom, chef för UD:s politiska avdelning. Där stannade förmodligen informationen. Åmark finner inga belegg för att utrikesminister Günther eller de övriga i regeringen blev informerade. I vilket fall, menar Åmark, skulle ett svenskt offentliggörande av Gersteins berättelse i början av 1943 varken gjort till eller från, eftersom kunskapsläget om Förintelsen då förändrats radikalt.

Mellan maj och december 1942 hade nämligen flera rapporter smugglats ut från Polen om det pågående folkmordet på Europas judar. De så kallade Warszawasvenskarna, en grupp svenska affärsmän verksamma i den polska huvudstaden, förmedlade under våren 1942 mikrofilmade dokument från den polska motståndsrörelsen, bland annat Bundrapporten med uppgifter om 700 000 mördade judar i Polen. Uppgifter som publicerades i brittiska *Daily Telegraph* den 25 juni 1942 och av historikern Hans Valentin i *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* den 13 oktober samma år. Andra informationskanaler gick från Schweiz och World Jewish Congress, varifrån dess generalsekreterare Gerhart Riegner sände ett telegram med uppgifter om att nazisterna planerade att döda upp till fyra miljoner judar i Polen, information som nådde London och Washington den 8 augusti 1942. En annan viktig kurir var den polske motståndsmannen Jan Karski, som tog sig till London i november 1942 med information, bland annat om deportationerna från gettot i Warszawa till Treblinka.

Den 1 december 1942 gick den brittiska sektionen av World Jewish Congress ut med en deklARATION, vari ordet *holocaust* användes om de nazityska förintelselägren. Effekten av dessa nyheter blev att den brittiska regeringen

utfärdade en offentlig deklARATION genom utrikesministern Anthony Eden, som den 17 december 1942 i underhuset läste upp en deklARATION från tolv allierade länder, vari fastslogs att tyska myndigheter nu var i färd med att verkställa Hitlers plan att utrota Europas judar. BBC rapporterade sedan härom och i Sverige innehöll de stora tidningarna reportage om Edens tal.

Åmark polemiserar mot tidigare tolkningar som kritiserat det svenska utrikesdepartementets hanterande av Gersteinrapporten. Om UD inte rapporterade vidare, ens till sin egen regering, berodde det enligt Åmark mindre på rädsla för att stöta sig med Nazityskland än på att Förintelsen i och med de allierades deklARATION redan uppmärksammats i nyhetsrapporteringen. Den metod Åmark tillämpar är att försöka läsa dåtidens texter med dåtidens ögon, för att förstå hur de historiska aktörerna tänkte och handlade. Utifrån detta framlängeshistoriska perspektiv för Åmark ett intressant resonemang kring distinktionen mellan att veta och att förstå. En dåtida tidningsläsare hade inte samma radarblick på Förintelsen som en nutida läsare med facit i hand. Även om det skrevs om jedeförföljelserna i svenska tidningar, så drunknade nyheterna härom i det allmänna nyhetsflödet om krigshändelserna.

Åmarks minutiösa kartläggning av hela händelseförloppet ger en klagörande bild av det dåtida informationsläget om Förintelsen, men övertygar inte helt vad beträffar de höga svenska UD-tjänstemännen, vilka frikänns på snart sagt alla punkter. Framför allt får man ingen rimlig förklaring till varför Richert förhalade von Otters rapport, så att det dröjde fyra månader innan den nådde UD. Vidare lämnas frågan därhän om varför Sverige inte gjorde mer under de första krigsåren för att rädda judar på flykt från Tyskland och tyskockuperade länder.

Göteborgs universitet

JAN CHRISTENSEN

Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane, *The Jews of Denmark in the Holocaust: Life and Death in Theresienstadt Ghetto* (New York: Routledge 2020). 417 s.

I oktober 1943 beordrade Adolf Hitler att de danska judarna skulle deporteras. Trots detta lyckades den danska motståndsrörelsen, tillsammans med andra danska medborgare, att hjälpa runt 7 220 av Danmarks 7 800 judar med att fly till det neutrala Sverige. Detta händelseförlopp har uppmärksammats i tidigare forskning och offentlig debatt som en unik räddningsaktion och som en symbol för kollektivt motstånd. Silvia Goldbaum Tarabini Fracapane har i sin bok fokuserat på vad hon menar är en försummad del av historien om de danska judarna under Förintelsen. I detalj beskriver hon